

УДК 78.072:78.03(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/art-studies.2023-1-2>

СЕМІОТИЧНИЙ УНІВЕРСУМ МИСТЕЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ТВОРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ

Гнатів Зоряна Ярославівна,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-8321-2767

Ороновська Лариса Дмитрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ORCID ID: 0000-0002-2701-1290

У статті розглянуто семіотичний універсум як символічний світ у реальностях простору національного буття. Оскільки буття говорить про себе в різні способи, в контексті дослідження апелюємо до соціокультурної сфери, зокрема до мистецтва як художньої моделі буття. Обґрунтовано, що музичне мистецтво є однією з форм культури, знаково-семіотичною її галуззю, яка пов'язана зі здатністю суб'єкта естетично опанувати життєвий світ, образно-символічно відтворювати його з використанням ресурсів творчої уяви. У процесі мистецької комунікації (спілкування) текст є повідомленням, засобами вираження в якому є знаково-семіотичний склад тексту, художній образ, який будь-якій конкретності надає універсального характеру. Музика інтерпретує об'єкти навколишнього світу (культури) у своїй знаковій системі, її мова є штучною щодо природної, вербальної, породжує новий текст і смисл. Висвітлено взаємозв'язок семіотичного простору з інтелектуальним потенціалом людського акту творення. Зазначено, що творчість формує людську особистість та сприяє реалізації її базових потреб творення добра, краси, любові, внутрішніх потреб душі та серця. Процес творчості є екзистенційною потребою людини. В наукових пошуках доведено, що процес засвоєння національною культурою інтелектуальної продукції (індивідуальної чи колективної, «своїї» чи «чужої») передбачає перш за все її здатність до «пізнання-розуміння-осмислення» як дієвої основи творення та збереження власної самобутності. З позиції того, що гуманітарній науці в сучасному XXI столітті властиві тенденції діалогічності, комунікативні можливості музичного мистецтва, будучи вpleтеними в канву соціокультурного буття, формують соціальне середовище, рівень культури, ставлення до самого себе та світу навколо. Сьогодні засобами музичного мистецтва ми маємо унікальну можливість утверджувати свою самобутність та національну приналежність, використовуючи всю систему соціально-культурної комунікації.

Ключові слова: семіозис, національна культура, музика, музична комунікація, творчість, інтерпретація.

Hnativ Zoriana, Oronovska Larysa. Semiotic universe of art communication in the creation of national being

The article examines the semiotic universe as a symbolic world in the realities of the space of national existence. Since being speaks about itself in different ways, in the context of our research we appeal to the socio-cultural sphere, in particular to art as an artistic model of being. The article substantiates that musical art is one of the forms of culture, its symbolic and semiotic branch, which is connected with the subject's ability to aesthetically master the world of life, to reproduce it figuratively and symbolically using the resources of creative imagination. In the process of artistic communication (communication), the text is a message, a means of expression in which there is a symbolic-semiotic composition of the text, an artistic image that gives any concreteness a universal character. Music interprets the objects of the surrounding world (culture) in its symbolic system, its language is artificial compared to the natural, verbal one, and generates a new text and meaning. The relationship between the semiotic space and the intellectual potential of the human act of creation is substantiated. It is noted that the process of creativity is an existential need of a person, creativity forms a human personality and contributes to the realization of its

basic needs of creating goodness, beauty, love, inner needs of the soul and heart. Scientific research has proven that the process of assimilation of intellectual products (individual or collective, «own» or «others») by national culture presupposes, first of all, its ability to know, understand, and comprehend as an effective basis for creating and preserving one's own identity. From the standpoint that humanitarian science in the modern 21st century is characterized by dialogic tendencies, accordingly, the communicative possibilities of musical art, being woven into the canvas of socio-cultural existence, form the social environment, the level of culture, the attitude towards oneself and the world around. Today, through the means of musical art, we have a unique opportunity to assert our identity and national belonging, using the entire system of social and cultural communication.

Key words: *semiosis, national culture, music, musical communication, creativity, interpretation.*

Вступ. Осмислення ролі знакової символічної мови мистецької комунікації, особливостей феномена інтерпретації, виявлення меж явища і сутності, наочного і прихованого у реалізації людських цінностей в просторі спілкування в сучасному світі стає затребуваним з огляду на пошук способів людсько-інтелектуального орієнтування у бутті, шляхів вдосконалення себе і світу навколо себе, свого призначення, вплетення індивідуального в канву спільного тощо. З огляду на це вагомим завданням є формування та усталення беззаперечних духовних і морально-етичних якостей особистісного розвитку особистості, молодішої генерації, здатної до самовдосконалення, самореалізації, свідомих громадян України.

Виявлення світоглядних передумов музичних традицій, дидактичних засад щодо формування предметного змісту музичної освіти, методико-аналітичних принципів опанування інтерпретаційними модульностями спонукає до філософсько-культурного підходу до формування та розвитку рефлексивної культури особистості засобами музичного мистецтва.

Особливою цінністю в освітній гуманістичній парадигмі визначаємо формування чуттєвості, естетизму людини в опозиції до раціоналізму, голого розрахунку, відчуження, нетерпимості, а також її здатність до співпереживання, співчуття, творчості у реакції на спілкування з прекрасним у будь-якому його прояві.

Аналіз попередніх публікацій та досліджень. У 90-х роках ХХ століття теоретичні концепції з проблем творення особистісного світу людини у світі загальної та музичної культури висвітлювали Ю. Лотман, М. Бахтін

та ін. У філософії особливості творення феномена мистецтва та митців в контексті культурних та ментальних характеристик часу висвітлювали Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, А. Камю, М. Каган та ін. Важливість інтерпретації як творчого елемента в культурній символізації життя висвітлено в працях М. Мамардашвілі, Л. Архипової, С. Гавриленко, В. Москаленко, О. Колесник та ін. У мистецтвознавстві музичне виховання на рівні національної проблеми піднімається в працях Л. Кияновської, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Ростовського, Г. Ніколаї, Л. Остапенко, Л. Масол, С. Нечай та ін. Формування сучасного освіченого творця українського суспільства передбачає розвиток певного способу світорозуміння та засобів соціально-культурної комунікації. В нашому контексті це проблеми музичної комунікації, які піднімаються різними дослідниками (А. Шютц, Б. Асаф'єв, В. Медушевський, Є. Незайкінський, В. Шульгіна, О. Злотник та ін.), а також звучать у рамках різноманітних міжнародних науково-практичних конференцій в Україні та за її межами.

Методологічне підґрунтя дослідження оперте на соціокультурну теорію, що поєднує філософсько-соціологічний та культурологічно-мистецтвознавчий підходи до аналізу семіотичного універсуму мистецької комунікації у творенні національного буття. Обґрунтовуючи феномен комунікаційних зв'язків у музиці, визначальними називаємо пошук загальних закономірностей їх вияву і зосередження дослідницької уваги на свідомості (самосвідомості) суб'єкта культурного процесу. Причому позанаукові шляхи здобуття знань не втратили свого значення, бо вони відображають і виражають низку сфер буття людини і світу: індивідуальний

досвід, побутову сферу, укорінені етнічні та інші традиції, сакральне, інтимне, трансцендентне тощо.

Теоретичною настановою нашого дослідження є розуміння української культури як національно-творчого чинника. Феноменальність цього явища обумовлена культурно-історичними обставинами розвитку української філософії, мистецтва, педагогіки, політичної культури українців, серед яких визначальними є взаємопов'язані та взаємообумовлюючі: тривалий період бездержавності України, втрата українською спільнотою національної еліти, події етнічної історії тощо.

На основі положень сучасної філософської антропології, яка розглядає людину як істоту з певними властивостями, звертаємо увагу на особливості інтелектуальної творчості як здатності до змін, перетворень, прагненні до турботи про себе та світ навколо, реалізації сфери потенційного, трансляції цінностей тощо.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період розвитку України, що сьогодні проходить ще й надважкі випробовування в умовах війни, акумулює увагу на одній з основних проблем – збереженні власної етнонаціональної ідентичності, що закладена в специфіці народної та професійної культури, природа якої полягає у пізнанні людиною та спільнотою себе і світу навколо себе. З огляду на те, що культура є самоорганізуючою системою, їй властиве прагнення до результату на основі певного семіотичного універсуму та інформаційних програм. «Ці інформаційні програми існують у вигляді людського досвіду, систем освіти, виховання, науки, мистецтва, а у більш глибокій формі це генетично задовані спадкові програми біологічної популяції, умовно рефлексорні моделі дії організму, тобто програми діяльності, які функціонують як біосоціальні (або соціобіологічні) й орієнтовані на «випереджуюче відбиття» дійсності, на врахування ймовірностей приходу відповідних подій, отже, вони скеровані на пристосування до прогнозованих умов майбутнього. Генеральна властивість будь-якого вияву культури – бути специфічним засобом

людської діяльності як у контексті становлення особи, так і універсальним засобом суспільного життя» [5, с. 38–51].

У межах нашого дослідження поняття «українська культура» відповідає поняттю «національна культура», яке відмежовуємо від етнічної культури. У сучасній культурології етнічна культура є предметом вивчення етнографії (або етнології) – однієї з культурологічних дисциплін. Приналежність до етнічної культури визначається спільністю походження – кровним спорідненням. Ця культура патріархальна, позбавлена розвинутої індивідуальної самосвідомості.

Національна культура передбачає існування інших відносин ніж кровно-родинні, складніших, що окреслюються новими типами комунікаційних зв'язків. Адже, «на відміну від власної етнічної приналежності, яка не становить жодної особистої заслуги, належність до нації вимагає від кожного певних особистих зусиль і свідомого вибору.

Нація не заперечує, не відкидає етнос, а пристосовує його до існування в умовах нового громадянського суспільства, в умовах духовної та економічної самостійності індивідів. Етнічні елементи – обряди, традиції, звичаї, міфологія – зберігаються в межах національної культури, але вже не обмежують її змісту. Це вищий рівень культурного життя, коли народна й елітарна (інтелігентська) культури гармонійно поєднані. Національне відродження є не стільки відновленням «забутих традицій», скільки становленням сучасної цивілізації з її ринковою економікою, правовою демократичною державою, громадянським суспільством, високою освіченістю населення» [4].

Кожна національна культура має право на самостійне існування та розвиток, рівноправно співіснувати з іншими культурами. Таке принципове розуміння діалектичного співвідношення плюралістичної світової та національних, регіональних культур заперечує будь-який культуроцентризм (наприклад, європоцентризм чи домінування християнської культури над іншими), а також взагалі претензію на культурне лідерство окремої

національної культури. Визнання феномена світової і національної культур впливає на світосприйняття людини, розв'язання проблеми сенсу буття людини й людства, пошук вічних, спільних для людини, нації, людства і культури надбань та цінностей.

Музика як явище культури є носієм особливого смислу, що зберігається і передається у вигляді знаків, які матеріалізують смисл. Це входить у положення інформаційно-семіотичної концепції культури, що допомагає обґрунтувати сенс музичних творів та закодованих у них образів, знаків, символів.

Знак є матеріальним предметом (словом, явищем, подією), що в процесі комунікації виступає представником якогось іншого предмета, властивості, відношення й використовується для придбання, зберігання, перетворення, передачі інформації. Сукупність знаків в культурі створює її як знакову систему. Знак виконує в культурі пізнавальну функцію, оскільки з ним зіставляється певний зміст, який називається значенням знака. Знак має власний зміст – фізичні властивості предмета-знака, а також невластивий – його функціональний зміст. Єдність цих змістів дозволяє предмету функціонувати як знак.

Образ є знаком, який відтворює об'єкт, дає певну інформацію про нього або його опис, структурно подібний до об'єкта відтворення, але не збігається з ним. Замінюючи предмет чи річ, образ поєднується із суб'єктом пізнання завдяки тому, що має той чи інший ступінь подібності до предмета пізнання.

Різновидом багатозначного знака і образу є символ. Наприклад, символ біблійних мотивів у знакових системах української культури є специфічним засобом освоєння дійсності, формою виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створювані образи та дії, що виступають як знаки цього змісту. Символи біблійних мотивів в українській культурі розкривають свій образно-алегоричний зміст лише в процесі спілкуванні, культуротворення, в чому виявляється діалогічна форма пізнання суб'єктом культури, себе і світу навколо себе в процесі введення біблійних

мотивів у текст (вербальний, ситуативний). Система символів біблійних мотивів у знакових системах української культури забезпечує людині процес запам'ятовування, оброблення та зберігання набутої інформації про світ-буття, передачу отриманого знання на рівні між поколіннями. У такий спосіб система знаків-символів у «тексті» культури є кодом етнічного світогляду.

Інтерпретуючи, «розкодовуючи» вербальні тексти національно-політичних символів Державного та Духовного (церковного) гімнів України, прослідковуємо відображення провіденціалістського розуміння історії України в її діахронному і синхронному аспектах. У текстах гімнів України, на нашу думку, задекларовано гасла соціальної активності українців в історичному процесі, намагання поєднати мирське і сакральне, відображена романтична форма цивілізаційного наративу з його прагненням подолати відчуття краху рідної історії та культури, розрив у зв'язку часів: державного, славного лицарського минулого України та періоду бездержавності, утвердження ідеї відродження та оновлення шляхом зняття суперечності між всемогутністю Божої волі та свободою волі особистості. Таке бачення надає українському провіденціалізму, яке ми прослідковуємо у цих символах політичної культури, антропоцентричного характеру, що обумовлено новими тенденціями у постановці проблеми смислу історії в межах світової та української інтелектуальної традиції. Текст наших Державного та Духовного політичних символів дає надію на можливість досягнення побудови Божого царства на землі, що здійсниться як вибір українською людиною ідеалів християнства, Біблії, які відповідають загальнолюдським нормам співжиття, передбачають участь і вплив на перебіг суспільно-політичного процесу шляхом самовдосконалення, визнають цінність як духовного, так і матеріального, індивідуального і колективного, Божественного і земного, засновані на синтезі віри і розуму, умогляду та емпірики, споглядальності та практицизму, індивідуалізму і соборності.

Для інформаційно-знакової концепції культура – це система висловлювань, текстів, мов (вербальна, штучні, жести, рухи, міміка тощо), що матеріалізують смисли. Смиловий світ культури зберігається і передається нащадкам як значущі принципи світобачення і способи буття людей. Мови культури виступають універсальним способом утвердження смислу людського життя в його співвіднесеності зі смыслом наявного. Множинність мов культури (акти людської поведінки, художні образи у творах мистецтва, спеціальні обрядові, ритуальні церемоніальні ситуації, особливі смислові конструкції у філософських, політичних, релігійних, літературних текстах) розкриває багатогранність її змістів. Чим ґрунтовніше семіотичний фундамент індивідуальної культури особистості, тим глибше у процесі розпредмечення культурних смислів актуалізується для неї людський досвід. Розуміння культури як сфери знакової діяльності людини відображає її семіотичний вимір, ступінь її символічної, смислової та інформаційної насиченості. Багатовекторність осмислення культури провокує прагнення визначити її в реальній цілісності та повноті конкретних форм її існування та розвитку [6, с. 64–65].

Культура перебуває у постійному діалозі із зовнішнім щодо неї простором, структуруючи його за своїм образом і подобою. Проте цей діалог екзистенційно значущий і для самої культури, у його розгортанні вона набуває і розвиває свою ідентичність (свою самість): чим більше зовнішніх зв'язків, чим вони різноманітніші, тим, зрештою, багатша культура. Однак ще більшого значення діалог набуває як внутрішній процес: відбувається автокомунікація, яка є засобом постійної підтримки самоідентичності. Культура може бути інтерпретована і як текст, і як колективна свідомість. Свідомість є «текстом», що читає сама себе: ця конструкція видається парадоксальною лише на перший погляд. Підтримка життя, на думку науковців, забезпечується постійним «читанням» та інтерпретацією свого життєвого коду – генетичної інформації (адже синтез білка є процесом

інтерпретації клітиною власної ДНК). Підтримка культурної самоідентичності забезпечена постійною інтерпретацією культурного коду – комплексу необхідної для існування цієї культури інформації, що міститься у її найрізноманітніших текстах.

Українська культура у конкретизації її форм і здобутків є «текстом» у мультиверсумі світової. У знакових системах української культури, які спираються на природну мову та штучні – філософію, літературу, гуманітарні науки, політичну символіку, мистецтво, – вони є семіотичними монадами, що функціонують на усіх рівнях семіотичного універсуму.

Простором для реалізацій творчого потенціалу людини є семіосфера – простір розвитку і накопичення знаків, іншими словами, це колективний інтелект, який потребує певного перекладу, тобто інтерпретації, в процесі якої відбувається взаємообмін. В музичному мистецтві це виражається через процес комунікації, тобто творення, виконання, слухання, сприймання. Музичне мистецтво, як і література, своєю образно-символічною мовою має широкі можливості для автономного пошуку духовних орієнтирів та їх вираження. Як висновує О. Забужко, «естетичній свідомості як ціннісній незрівнянно легше схопити живий, мінливий текучий «потік історії» в його відкритій, людськи-теплій формі ненастанного чуттєво-вольового становлення, ніж відсторонено-зверхній свідомості гносеологічній [2, с. 34]. Оскільки красне письменство, література – це більше, ніж наука, що орієнтована на «очищений від суб'єктивності результат», таїть в собі можливості «передавати сокровенне, емоційно-особистісне протікання інтелектуальних процесів» [2, с. 57].

Сьогодні, як зазначають науковці, виявом глобальних тенденцій суспільного розвитку є утвердження інформаційної цивілізації та відповідної їй інформаційної культури суспільства і особистості. Інтенсивно зростає значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання, посилюється роль засобів масової комунікації, змінюються процес підготовки людини до життя,

характер освіти і виховання. Однак незмінною є гуманістична, особистісно орієнтована спрямованість українського національного виховання. Тут виявляється особистісний, кордоцентричний вимір виховання. Засоби комунікації, серед яких і музичне мистецтво, активують діяльність душі та серця. Апологети української філософсько-педагогічної концепції кордоцентризму переконують у тому, що знання тільки тоді засвоюються людиною, коли вони зігріті її почуттями і переживаннями.

Музика є засобом виховання ще з початкового періоду розвитку людства. На цьому наголошували видатні мислителі всіх часів та народів.

«Людина, яка прагне гармонійно реалізувати свої властивості, повинна активно працювати із сім'юсферою. Однією з форм такого сприйняття є інтерпретація, зокрема інтерпретація в музиці, яка «існує як така тільки у вигляді інтерпретації. Адже нотний текст – це лише набір предметних знаків, які мають цілковито відмінну від музики сутність. Кожне виконання є неповторною інтерпретацією музичного твору. Причому, якщо йдеться про твори великої форми, як і у випадку з театром, у момент звучання відбувається низка інтерпретацій: диригент задає загальне поле інтерпретації, в якому кожен музикант здійснює своє розуміння. Це стосується всіх музичних напрямів і стилів» [1, с. 64]. Комунікативний універсум музики функціонує у своєрідному «сенсовому полі» культури, яке створює необхідні передумови кодування і декодування музичних смислів. Завдяки традиціям, практиці, теорії, наявним зразкам і нормам ці процеси відіграють важливу роль як у продукуванні та збереженні музичних цінностей, так і у виконавському процесі, музичному сприйнятті. Специфіка музичного мистецтва полягає в тому, що створений із волі композитора музичний твір долучається до комунікативної ситуації лише за його вторинного відтворення у процесі виконання, а виконавське мистецтво – рід творчої діяльності, який взагалі визначає рівень сучасної художньої культури. Музика

як вид мистецтва поза полем виконання не існує – ноти не є музикою для слухачів. Музичне виконання здійснюється завдяки участі інтерпретаторів композиторської творчості, які володіють технічними можливостями і художнім досвідом, наявності необхідного, відповідно налаштованого музичного інструментарію» [3, с. 31].

Основою у формуванні етнонаціональної собітотожності теперішнього та майбутнього поколінь української нації в процесі мистецької едубації є опанування ментальними (світоглядними та психоемоційними) якостями та лексичним фондом української національної фольклорної спадщини. Уявлення про фольклорне мислення та його елементи вибудовується на основі загальних знань про світобудову та культуру – адекватно до історично конкретного часу: «Мислення породжується культурою й живиться нею, мислення впливається в культуру як її вагома складова» [6, с. 54–70]. Значення української народної музичної культури як сфери духовно-практичного освоєння світу, а також її естетичних принципів є воістину унікальним, як зазначає М. Ярко. Так, якщо біблійна теза стверджує: «Спочатку було Слово» (Йоан 1: 1), то кожен, хто душею й вірою проиннятий любов'ю до української пісенної традиції як національної виконавської традиції, ствердить, що саме у спів українська душа вкладає усі сенсоутворюючі початки буття.

Висновки. Світ людини входить в мультверсум світу культури. Власними зусиллями людина наповнює цей світ тим, чим наповнена сама. Переваги добра/зла, темного/світлого, моралі/аморальності, гармонії/дисгармонії визначають розвиток кожної окремої особистості та суспільства загалом. Реалізація людини в культурі відбувається через інтерпретацію як взаємодію із сім'юзисом. Творці культури – освічені прошарки суспільства, які беруть на себе функцію індивідуального авторства, є носіями культуротворчих складників загального соціокультурного процесу. Серед таких представників суспільства – письменники, музиканти, науковці, філософи, педагоги, представники

духовенства, художники, які є провідниками національної культури та національних цінностей. В цьому контексті розвиток освіти та її піднесення на рівень загальнонаціональної ідеї, формування національної свідомості, індивідуальної самосвідомості, культури живого психоемоційного спілкування із зануренням у значимість образно-символічного світу засобами мистецько-освітньої комунікації вимагають значних та наполегливих зусиль кожного.

Аналітичне мислення, здатність до аналізу навколишньої дійсності створюють фундамент для формування яскраво індивідуальної, неповторної особистості, отже, митця-особистості. Багатовекторність дослідницьких інтересів цієї проблеми спонукає до подальших наукових досліджень, серед яких – моделювання прогностичної моделі етнонаціональної ідентифікації музичної свідомості молодого покоління, емоційно-психологічні сторони мистецької комунікації тощо.

Література

1. Архипова Л. Інтерпретація як умова існування в семіотичному універсумі. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18: Філософія та релігієзнавство. С. 59–66.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 1993. 126 с.
3. Злотник О., Шулгіна В. Комунікативні функції художнього спілкування в музичному мистецтві. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. 2019. № 1 (вип. 40). С. 28–34.
4. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. А. Яртися, В. Мельника. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів: Світ, 2005. 568 с. URL: <http://readbookz.com/book/210/7897.html>.
5. Михальченко М. Філософія освіти і соціокультурна теорія. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 38–51.
6. Мурзіна О. Соціально-психологічні аспекти дослідження фольклору. Київ: Музична Україна, 1982. С. 54–70.
7. Шевнюк О. Культурологія: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2004. 353 с.

References

1. Arkhypova L. (2000). Interpretatsiia yak umova isnuvannia v semiotychnomu universumi [Interpretation as a condition of existence in the semiotic universe]. *Naukovi zapysky NaUKMA. T. 18: Filosofiia ta relihiiieznastvo*, pp. 59–66 [in Ukrainian].
2. Zabuzhko O. (1993). Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeiskyi kontekst : frankivskyi period [The philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Frankish period]. K. Osnovy, 126 p. [in Ukrainian]
3. Zlotnyk O., Shulhina V. (2019). Komunikatyvni funktsii khudozhnoho spilkuvannia v muzychnomu mystetstvi [Communicative functions of artistic communication in musical art]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Mystetstvoznastvo*. V. 1. (vyp. 40), pp. 28–34 [in Ukrainian].
4. Yartys A., Melnyk V. (2005). Lektsii z istorii svitovoi ta vitchyznianoï kultury: navch. posib [Lectures on the history of world and national culture: teaching manual]. Lviv: Svit. 568 p. Retrieved from: <http://readbookz.com/book/210/7897.html> [in Ukrainian].
5. Mykhalchenko M. (2005). Filosofiia osvity i sotsiokulturna teoriia [Philosophy of education and sociocultural theory]. *Filosofiia osvity*, № 1, pp. 38–51 [in Ukrainian].
6. Murzina O. (1982). Sotsialno-psykholohichni aspekty doslidzhennia folkloru [Socio-psychological aspects of folklore research]. K.: Muzychna Ukraina, pp. 54–70 [in Ukrainian].
7. Shevnyuk O. (2004). Kulturolohiia: navch.posib [Cultureology: study guide]. K.: Znannia-Pres. 353 p. [in Ukrainian].